

A temesvári muzsikus németcigányok identitás-keresése az 1930-as években

NAGY PÁL

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

HuCer Távkonferencia
2020. május 27-28.
Romológia szekció

Elméleti háttér

Nincs konszenzus az etnicitásról és az identitásról. Nem változatlanok, sajátos történeti dinamikájuk van, változás és állandóság különös együttathásaival (E. Hale 2004). A kulturalista (primordiális) és strukturalista (konstruktivista) megközelítést együtt alkalmazhatjuk a lokális körülmények elemzésében. Temesvár példáján az etnicitás és az identitás relativitásának problémája vetődik fel.

Temesvár cigány népessége 1784-ben

A cigányok a Gyárvárosban éltek, két közösségben.

A szerb szuburbiumban **14 család**, román és délszláv családnevek, vegyesen kovácsok és zenészek, néhányan per manuales labores (napszám).

A német szuburbiumban **36 család**, német családnevek (némelyik azonos a zsidókéval), a többség muzsikus, néhány manualista (napszám), kovácsok nincsenek.

Összesen 50 család, 286 fő (3 %).

Kutatási kérdés

A temesvári muzsikus németcigányok Trianon után miért törekedtek új identitás építésére, mi volt ennek közvetlen oka és milyen társadalomtörténeti folyamatok húzódtak a háttérében a 18. századtól? Miként fogadta ezt nemcigány és cigány környezetük?

Módszerek

Levéltári iratok, visszaemlékezések és sajtó szövegkritikai elemzése. Statisztika, komparatisztika.

Eredmények

Az 1930-as években a muzsikus német cigányok úgy tudták, hogy sötét bőrszínük és muzsikus mesterségük ellenére ők nem cigányok, hanem németek, akiket Mária Terézia korában telepítettek a városba Ausztriából, mint a németeket (az ő megfogalmazásuk szerint, „mint a többi németet”).

A levéltári forrásokban nincs nyoma a cigányok betelepítésének, a Temesvár, illetve a Bánát történetére vonatkozó szakirodalom sem tud erről.

II. József korában letelepült adózók, beilleszkedtek a Fabrica (Gyárváros) külvárosi társadalmába, azon belül a szerb és a német szuburbium világába. Társadalmi pozíciójuk *inquilinus* vagy *subinquilinus*. Nincsenek külön vajdáik, nagy részük házban lakik, kunyhóban csak néhány család. A beilleszkedettség állapítható meg a gyermekek nevelésére vonatkozó adatokból is. Az iskoláskorú gyermekek mind jártak iskolába, a németek között élők gyermekei a német iskolát látogatták (*frequentant Scholas Germanicas*).

Döbrentei Gábor 1842-ben, Berzsenyi művei kiadásának előszavában arról ír, hogy a 19. század elején Temesvár nagyobb fogadóiban naponta cigányzene szól, s a cigányok magyar nótákat is játszanak. Döbrentei számára ez, ott és akkor még meglepő volt. 1822-ben a nyomdász és könyvkereskedő Trattner János Tamással járt Temesváron. A belvárosi fogadóban, ahol megszálltak, az ott muzsikáló cigány nem értette Döbrentei magyarul hozzá intézett szavait. Temesváron „még a muzsikus cigány is németté lett” (Szentkláray 1914 a „germanizáció fészke” nevezte Temesvárt) – mondták, s ezen még annál is jobban meglepődtek, mint azon, hogy magyar nótát játszott (Berkeszí 1900.) Hasonlóképpen emlékezett a temesvári németcigányokra Degré Alajos is, az első ízben 1883-84-ben megjelent visszaemlékezésében.

Temesváron a németcigányok társadalomtörténetében a 18. század végétől az 1920-as évekig a magyarországi muzsikus cigányokra jellemző tendenciák érvényesültek. A város fogadói, kávéházai, éttermei jellegzetes és megszokott alakjainak számítottak. A Gyárvárosban különösen sok kaszinó és étterem volt, ott megtalálhatták megélhetésüket és egyfajta megbecsültséget, elismertséget is. Már az 1784-es összeírás is azt mutatja, hogy elkülönültek más cigányoktól , Augustini (2009) 1770-es évekbeli leírása szerint ez máshol is jellemző volt. Ez az elkülönülés a város nem cigány polgáraihoz, főként a németekhez való közeledéssel párhuzamosan erősödött. Még erősebb lett, amikor az 1920-as években a kávéházi cigányzene gazdasági nehézségek és az ízlésváltozás miatt válságba került.

Cigányösszeírás 1893

Temesvár lakosságának 3 %-a cigány, állandóan letelepedett 373, huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó nincs, vándorcigány 29, összesen 402 fő. A 18. századhoz képest növekedés és differenciálódás.

Népszámlálások 1880-1930

Nincsenek adatok a temesvári cigányokról.

Népszámlálás 1930

Cigány 379 fő (fél % alatt), a szlovákokhoz és bolgárokhoz hasonló nagyságrendű, a zsidók, szerbek, magyarok, németek és románok számához képest elenyésző (kb. 25 % németcigány).

A cigányzene, illetve a muzsikus cigány mesterség válságára adott válasz volt az önszerveződési törekvés, amely Trianon után eltérő területi mintákat mutat, Temesváron nem a cigányok egységéhez, hanem további elkülönüléshez és konfliktusokhoz vezetett. A német nyelvű muzsikusok esetében új identitáskeresést váltott ki, mellyel egyúttal dekonstruálni igyekeztek környezetüknek azt a gyakorlatát, hogy cigánynak tekintsék őket. A dekonstrukció etnikai besorolásuk és önazonosságuk kritériumainak újragondolásával is járt.

A muzsikus cigányok a 19. század vége óta (polgárosodási tendenciák jeleként) országos és helyi, elsősorban érdekvédelemre és szociális gondoskodásra törekvő egyesületeket hoztak létre. A 20. század elején „*társadalmi osztály*”-ként határozták meg magukat, 1920 után pedig fokozatosan „nemzetiségi” identitást konstruáltak, népzeneészből kifejezetten cigányzenésszé akartak lenni (Hajnáczy 2019). A temesvári muzsikus németcigányok között ennek fordítottja történt. Esetükben a bőrszín és a mesterség jelenik meg a besorolás alapvető kritériumaként , de nem mindenki fogadta ezt el. Nem volt egyértelmű, hogy pontosan ki cigány és ki nem, s nem volt azonosság a kritériumok meghatározásában.

Temesváron sajátos helyzetet jelentett, hogy a cigánynak számító, de önmagukat nem cigányként meghatározni akaró muzsikusok német nyelvűek voltak. A „*németcigányok*” kuriózitásnak számítottak a 19. század óta, sem ők, sem környezetük nem tudta, hogy pontosan kik ők, ennek Trianon után lett jelentősége.

A temesvári muzsikusok „bennszülöttségüket” hangsúlyozták, aminek építőköve az volt, hogy ők is németül beszélnek (Schiff 1936 szerint családi körben cigány szavakat is használtak), mint a többi „*burger*”. Azonosnak és egyívásúnak akarták tudni magukat a város polgáraival, azaz nem akartak cigányok lenni, de legalábbis nem akarták, hogy annak tartsák őket. Többször tiltakoztak a szerkesztőségeknél, hogy a lapok ne nevezzék őket cigánynak, a „*bennszülött népzeneész*” kifejezést fogadták el önmagukra.

A nem cigányként történő önmeghatározásuk és a nem cigány polgárokkal való összetartozásuk erősítésére azt is hangsúlyozták, hogy ők különbek a „*füstöscigányoknál*”. Véltetően ki akarták vonni magukat a megvetettségnek abból a köréből, amivel az ún. „füstöscigányokat”, azaz a városi szegénynegyedekben, faluszéli és településeken kívüli putritelepeken élőket illették akkoriban.

„Burger” öntudatukat erősítette az is, hogy a 18. száza óta a Gyárváros német szuburbiumának (Sub-Urbio Germanico Fabrica Locus Mansionis) ugyanazokban az utcáiban éltek. Az 1893-as összeírás az általános viszonyok leírásánál Temesváron nem mutatott ki olyan lakhelyeket (cigányház, putri, kunyhó), amelyek akkor sajátos cigány alkalmatosságnak számítottak. A cigányok (a német nyelvűek bizonyosan) olyan lakókörnyezetben éltek, mint a hozzájuk hasonló helyzetű más városlakók, azaz lakókörnyezetükről (ellentétben a nyomornegyedek és a falusi putritelepek lakóival) nem lehetett besorolni, elkülöníteni, felismerni őket.

Hivatkozások

Augustini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről. Szerk. Deáky Zita-Nagy Pál. Gödöllő-Budapest, 2009.

Berkeszí István: Temesvár szabad királyi város kis monographiája. Temesvár, 1900.

Degré Alajos: Visszaemlékezéseim az 1848-49-ik év előtti, alatti és utáni időkből. 1-2. Budapest, 1883-1884.

Hajnáczy Tamás: Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, 2019.

Hale, Henry E.: Explaning Ethnicity. Comparative Political Studies, Vol. 37. 2004/4. 458-485.

Herrmann Antal: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest, 1895.

Szentkláray Jenő: Temesvár története. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai: Temesvár. Budapest, 1914.

Támogatás: Nemzeti Kulturális Alap, alkotói támogatás
ISPMN (Kolozsvár), senior ösztöndíj

